

KRYSTYNA ŚWIETLIK
IERiGŻ-PIB — Warszawa

Zarządzanie budżetem przez gospodarstwa domowe (aspekty teoretyczne i praktyczne)

Przesłanki zarządzania zasobami pieniężnymi przez gospodarstwa domowe

W teorii ekonomii wyodrębnia się cztery ogniwa procesu gospodarczego: produkcję, podział, wymianę i spożycie. W procesie produkcji powstają dobra i usługi, które dzięki podziałowi i wymianie docierają do finalnych odbiorców i zaspokajają ich potrzeby. Spożycie dóbr i usług, czyli ich zużycie, unicestwienie, stwarza impuls do nowego cyklu produkcji i w ten sposób proces reprodukcji społecznej rozpoczyna się od nowa. Konsumpcja jest ostatecznym kryterium każdej produkcji, a przez to całego procesu gospodarowania. Jest jego przyczyną i skutkiem.

Głównymi podmiotami funkcjonującymi w sferze konsumpcji są gospodarstwa domowe. W celu zdobycia środków na konsumpcję członkowie gospodarstwa domowego sprzedają na rynku swoje usługi, traktowane przez przedsiębiorstwa jako osobowe czynniki produkcji (kapitał ludzki). W zamian za świadczenie usług otrzymują określone dochody odpowiednio do posiadanych kwalifikacji i wykonywanej pracy. Dochody te są przeznaczane głównie na konsumpcję i oszczędności. Gospodarstwa domowe dostarczają najważniejszego czynnika wytwórczego, jakim jest praca, bez której nie byłoby gospodarowania, oraz dokonują weryfikacji wytworzonych dóbr i usług poprzez ich nabycie i fizyczną konsumpcję. Krótko mówiąc, proces społecznego gospodarowania rozpoczyna się i kończy w gospodarstwie domowym. Mimo tego tak oczywistego faktu, rozważania głównego nurtu współczesnej ekonomii koncentrują się zazwyczaj poza gospodarstwem domowym, a więc na rynku, w przedsiębiorstwach, instytucjach usługowych (bankach, giełdach) itp. Priorytetowe obecnie dla gospodarki zagadnienia konkurencji i konkurencyjności są rozpatrywane na płaszczyźnie globalnej, międzynarodowej, krajowej, regionalnej, z punktu widzenia branż, sektorów i przedsiębiorstw, ale nie gospodarstw domowych. W ożywionych dyskusjach teoretyków i praktyków ekonomii są eksponowane głównie zagadnienia deficytu budżetu państwa, finansów publicznych i przedsiębiorstw, a marginalizowane bądź całkowicie pomijane kwestie zrównoważenia milionów jednostkowych budżetów rodzinnych.

Szczególnie zaniedbana wydaje się być problematyka gospodarstwa domowego w nauce o zarządzaniu. Być może jest to konsekwencją powszechnie akceptowanego poglądu, że funkcjonowanie gospodarstwa domowego jest prywatną sprawą jego członków, że każdy człowiek, żyjąc w zgodzie z naturą, dysponując swobodą wyboru i będąc suwerennym podmiotem gospodarczym, sam potrafi najlepiej zarządzać swoim gospodarstwem domowym¹.

W teorii ekonomii zakłada się, że konsument jest podmiotem racjonalnym². Dokonując wyborów, dąży do osiągnięcia maksymalnych korzyści, jakie w danych warunkach może uzyskać z konsumpcji dóbr. Konsument racjonalny opiera proces podejmowania decyzji na zasadzie optymalizacji, czyli wyboru takiego dobra lub usługi, które zapewni mu jak naj-

¹ Cz. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 7.

² W teorii ekonomii pojęcie gospodarstwa domowego jest utożsamiane z pojęciem konsument.

większą satysfakcję. Jest ona utożsamiana z użytecznością, czyli zadowoleniem, przyjemnością, jakie uzyskuje konsument w wyniku konsumpcji jakiegoś dobra lub usługi. Oczywiście, taka optymalizacja efektu (nakładu) odbywa się zawsze w warunkach ograniczeń budżetowych. Ograniczenia te są obiektywne i związane z istnieniem zjawiska rzadkości zasobów. Do najważniejszych ograniczeń należą: zasoby pieniężne, którymi dysponuje konsument, a więc jego całkowite dochody, oraz ceny produktów i usług, z którymi styka się na rynku. Konsument, wybierając między różnymi alternatywami konsumpcji, konfrontuje swoje subiektywne oceny (odczucia) określające zadowolenie osiągnięte z konsumpcji z faktycznymi możliwościami ich realizacji. Wybiera te alternatywy, dla których relacja korzyści do kosztów jest największa. Zgodnie z założeniem ekonomicznej racjonalności konsument, mając pełną i prawdziwą informację o produktach, sam potrafi najlepiej ocenić, na czym polegają jego korzyści. Tak mówi teoria. W dzisiejszej rzeczywistości gospodarczej konsumentowi coraz trudniej jednak zachowywać się racjonalnie. Nieograniczoność potrzeb z jednej strony oraz rzadkość zasobów finansowych z drugiej mocno komplikują wybory: „Jak można podejmować rozważne decyzje, gdy wokół znajdują się niezliczone ilości wciąż modyfikowanych towarów, a ich ceny zmieniają się jak w kalejdoskopie, gdy zewsząd i nieustannie atakuje reklama, banki nęcą kredytami, a równocześnie środki finansowe są ograniczone?”³. Wymogi racjonalności ekonomicznej w gospodarstwie domowym (maksimum efektu przy danym nakładzie lub najmniejszy nakład przy ustalonym efekcie) często schodzą na dalszy plan i ustępują subiektywnym motywom psychologicznym czy socjologicznym⁴.

W 2002 r. D. Kahneman, psycholog z Uniwersytetu Princeton, dowiódł, że w indywidualnym gospodarowaniu konsument wcale nie zachowuje się racjonalnie, ale emocjonalnie⁵. W swoich planach uwzględnił mały horyzont czasowy, nadmiernie ufa swojej wiedzy, ulega iluzji sprawowania świadomej kontroli nad domowymi finansami, nie odróżnia skutków zdarzeń losowych od zależnych od własnego działania, a przy ocenie zjawisk rynkowych nie odwołuje się do żadnych teorii, w wyniku czego jego przewidywania znacznie się różnią od rzeczywistych rezultatów. Wcześniej podobny pogląd zaprezentował H. Simon, twierdząc, że ludzie nie dążą do poszukiwania najlepszych decyzji i nie przestrzegają zasad racjonalności, ale szukają zadowalających rozwiązań i często kierują się intuicją, a nie kalkulacją⁶.

Metody działania prób i błędów bywają niezwykle kosztowne, czego dowodem są masowe upadłości i bankructwa konsumentek odnotowane w wielu krajach w latach 2008–2009. Miały one swoje źródło w nieracjonalnych zachowaniach wielu gospodarstw domowych, wynikających m.in. z braku edukacji ekonomicznej. Zjawiska te uświadomiły, że gospodarstwom domowym niezbędna jest profesjonalna pomoc w adaptacji do zmieniających się warunków życia, wyborze racjonalnych sposobów zachowania się w określonych sytuacjach finansowych i rynkowych, przyjęciu odpowiedniej hierarchii potrzeb, optymalnym gospodarowaniu budżetem, rozpoznaniu zagrożeń i szans z bliższego i dalszego otoczenia.

Z prowadzonych przez GUS badań budżetów gospodarstw domowych i warunków bytu ludności wynika, że w warunkach relatywnie niskiego tempa wzrostu dochodów gospodarstw domowych, rosnących cen i niepewności jutra (zwłaszcza gdy chodzi o zatrudnienie) domowe finanse stały się poważną troską wielu gospodarstw.

³ Cz. Bywalec, *Ekonomia i finanse gospodarstw domowych*, jw., s. 8.

⁴ Zob. A. Burgiel, *Występowanie efektów demonstracji i naśladownictwa w konsumpcji polskich gospodarstw domowych. Determinanty, przejawy*, w: *Konsumpcja a rozwój człowieka*, red. A. Kusińska, IBRKK–Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2007.

⁵ Zob. D. Kahneman, *Choices, Values and Frames*, Cambridge University Press, Cambridge 2002; D. Kahneman, *International Differences in Well-Being*, Series in Positive Psychology, ed. E. Diener, J.F. Helliwell, D. Kahneman, Oxford University Press, New York 2010.

⁶ Zob. *Podstawy organizacji i zarządzania*, red. M. Romanowska, Difin, Warszawa 2001, s. 147.

Gospodarstwo domowe, podobnie jak przedsiębiorstwo, jest podmiotem gospodarczym, który podejmuje samodzielne decyzje, kierując się własnym interesem i związanym z tym ryzykiem. Porównując działania konsumenta jako podmiotu rynkowego do przedsiębiorstwa, można zaryzykować próbę stworzenia dla niego strategii postępowania, analogicznie do strategii zarządzania w przedsiębiorstwie. G.S. Becker, noblista, twórca nowej ekonomicznej teorii zachowań ludzkich, dowodzi, że w gospodarstwie domowym czy w codziennym postępowaniu człowieka można stosować te same metody co w przedsiębiorstwach, zachowania członków gospodarstwa domowego mają bowiem więcej cech produkcyjnych niż konsumpcyjnych. Zauważa on, że gospodarstwo domowe jest szczególnym przypadkiem przedsiębiorstwa produkcyjnego. Produkcja gospodarstw domowych — wg G.S. Beckera — polega na dodawaniu czasu pracy oraz komponowaniu zakupionych dóbr i ewentualnie różnorodnych urządzeń domowych w celu przygotowania konsumpcji. Gospodarstwo domowe, przyrównane do przedsiębiorstwa, maksymalizuje w gruncie rzeczy funkcję produkcji (a nie funkcję użyteczności w drodze nabywania na rynku przedmiotów zaspokojenia potrzeb), w której nakładami są nabywane dobra, jak również czas, wiedza i kwalifikacje jego członków. Popyt gospodarstwa domowego na dobra i usługi jest popytem pochodnym, analogicznie do popytu pochodnego przedsiębiorstwa na czynniki produkcji⁷.

Jeśli potraktować gospodarstwo domowe jako organizację (przedsiębiorstwo, instytucję), to w świetle teorii zarządzania racjonalność jego zachowania powinna wynikać z jasno określonego celu, a także kierunku, w którym chce zmierzać. Cel ten można określić dopiero po identyfikacji jego misji, przeanalizowaniu otoczenia, w którym funkcjonuje, rozważeniu pojawiających się szans i zagrożeń, a także po ustaleniu jego mocnych i słabych stron. To zakłada procedura czy też program postępowania strategicznego⁸.

Według H.J. Leavitta, głównymi elementami tworzącymi organizację są: cele, ludzie, struktura i technologia rozumiana jako wypełnianie ról i funkcji, wykonywanie zadań, osiągnięcie celów i zamierzeń oraz podejmowanie decyzji⁹. Elementy te są uniwersalne, wspólne dla wszystkich organizacji i można je traktować jako podsystemy porządkujące model organizacyjny gospodarstwa domowego.

Strefa działań ludzkich w gospodarstwie domowym jest bardzo szeroka — od działań społecznych (edukacyjne, opiekuńcze, wychowawcze, prokreacyjne) do działań ekonomicznych¹⁰. **Zachowania ekonomiczne** są definiowane jako zespół czynności, działań, sposobów postępowania mających na celu wydatkowanie pracy i pozyskanie środków na konsumpcję, a także wykorzystanie posiadanych zasobów ludzkich, pieniężnych i materialnych dla zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych¹¹.

U podstaw zarówno sukcesów, jak i porażek rozmaitych organizacji znajduje się jakość zarządzania. „Sukces” gospodarstwa domowego, identyfikowany z efektywnością jego

⁷ Zob. G.S. Becker, *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, PWN, Łódź 1990; G. S. Becker: *Ekonomia życia*, One Press, Warszawa 2006; I. Błaszczak-Przybycińska, *Produkcja gospodarstw domowych jako czynnik dochodotwórczy*, seria „Monografie i Opracowania” nr 553, SGH, Warszawa 2008.

⁸ *Zarządzanie przez strategię i finanse*, red. A. Szplit, WSEiA im. prof. Edwarda Lipińskiego, Kielce 2005, s. 28–31.

⁹ Zob. K. Bolesta-Kukulka, *Jak patrzeć na świat organizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 91; B. Kaczmarek, Cz. Sikorski, *Podstawy zarządzania. Zachowania organizacyjne*, Wyd. ABSOLWENT, Łódź 1998, s. 33–35.

¹⁰ Zob. Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007; B. Górecki, *Ekonomika gospodarstwa domowego*, IHWiU, Warszawa 1979; A. Hodoly, *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*, KiW, Warszawa 1971; Z. Kędzior, *Gospodarstwo domowe — podmiot gospodarujący*, IRWiK, Warszawa 1992; T. Pałaszewska-Reindl, M. Strzelecka, B. Tylec-Durand, *Gospodarstwo domowe. Funkcje i rola na rynku*, IRWiK, Warszawa 1983; E. Wiszniewski, *Gospodarstwo domowe — problemy ekonomiki i funkcjonowania*, SGH, Warszawa 1993; *Ekonomika konsumpcji. Elementy teorii*, red. K. Żelazna, SGGW, Warszawa 2002.

¹¹ Zob. G. Świątowy, *Zachowania konsumenckie*, Akademia Ekonomiczna, Wrocław 2006; K. Gutkowska, I. Ozimek, *Wybrane aspekty zachowań konsumentów na rynku żywności — kryteria różnicowania*, SGGW, Warszawa 2005.

działań we wszystkich sferach jego funkcjonowania, jest ściśle związany z prawidłowym zarządzaniem zasobami gospodarstwa domowego wykorzystywanymi w procesie zaspokajania potrzeb, tj. zasobami czasu, pracy, dóbr materialnych i środków finansowych.

Ramy artykułu nie pozwalają na szczegółowe omówienie wymienionych zagadnień. Przedmiot rozważań zostanie ograniczony do kwestii związanych z zarządzaniem budżetem pieniężnym przez gospodarstwo domowe, należących niewątpliwie do najtrudniejszych problemów decyzyjnych w jego działalności. Podstawę klasyfikacji poszczególnych elementów składowych budżetu gospodarstwa domowego stanowią kategorie analityczne stosowane w badaniach budżetów gospodarstw domowych prowadzonych przez GUS.

Składniki budżetu i problemy decyzyjne gospodarstwa domowego

Zgodnie z definicją przyjętą przez GUS, **gospodarstwo domowe** tworzy „zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się (gospodarstwo domowe wieloosobowe) lub osoba utrzymująca się samodzielnie, bez względu na to, czy mieszka sama, czy też z innymi osobami (gospodarstwo domowe jednoosobowe). Członkowie rodziny mieszkający wspólnie, ale utrzymujący się oddzielnie, tworzą odrębne gospodarstwa domowe”¹².

Podstawowym kryterium uznania danej grupy osób za gospodarstwo domowe jest wspólny majątek i wspólny budżet. Według nomenklatury GUS, **budżet gospodarstwa domowego** „jest to systematyczne zestawienie (wg klasyfikacji) przychodów i rozchodów (pieniężnych i niepieniężnych) gospodarstwa domowego za dany okres”¹³.

Przychody i rozchody gospodarstw domowych są kategoriami netto. **Przychody netto** obejmują dochody rozporządzalne i tzw. pozycje oszczędnościowe po stronie przychodowej. **Rozchody netto** obejmują wydatki oraz tzw. pozycje oszczędnościowe po stronie rozchodowej¹⁴.

Dochód rozporządzalny gospodarstwa domowego jest sumą wszystkich bieżących pieniężnych i niepieniężnych dochodów członków gospodarstwa, pomniejszoną o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych, płacone od dochodów z pracy najemnej i świadczeń społecznych, oraz o podatki od dochodów i własności, płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przez przedstawicieli wolnych zawodów i rolników indywidualnych, a także o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Do **dochodów niepieniężnych** zalicza się spożycie naturalne (z użytkowanego gospodarstwa rolnego bądź działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie. Dochód rozporządzalny jest przeznaczony na wydatki konsumpcyjne, pozostałe wydatki oraz przyrost oszczędności. **Dochód do dyspozycji** jest to dochód rozporządzalny pomniejszony o pozostałe wydatki. Jest on przeznaczany na wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz przyrost oszczędności.

¹² *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badania EU-SILC 2009)*, GUS, Warszawa 2011, s. 39.

¹³ *Budżety gospodarstw domowych w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010, s. 15.

¹⁴ W związku z dostosowaniem metodologii badania do Systemu Rachunków Narodowych i zaleceń EUROSTAT-u, w 1998 r. wprowadzono nową klasyfikację przychodów i rozchodów w zakresie wydatków na towary i usługi konsumpcyjne, opartą na COICOP/HBS (*Classification of Individual Consumption by Purpose for Household Budget Surveys, Klasyfikacja Spożycia Indywidualnego według Celu dla Badań Budżetów Gospodarstw Domowych*). Wprowadzono także kategorię dochodu do dyspozycji. Badanie budżetów gospodarstw domowych jest prowadzone metodą reprezentacyjną. Zastosowana od 1993 r. miesięczna rotacja gospodarstw domowych oznacza, że w ciągu roku w każdym miesiącu badaniem są objęte inne gospodarstwa domowe. Każde z nich prowadzi przez miesiąc zapisy przychodów i rozchodów w specjalnych książeczkach budżetowych. Zob. *Metodyka badania budżetów gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa 1999.

Wydatki obejmują wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki. **Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne** są przeznaczone na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego. Obejmują one wartość towarów zakupionych za gotówkę, na kredyt, pobranych z gospodarstwa rolnego, działki bądź działalności gospodarczej na własny rachunek. Od 1998 r. w ramach wydatków na towary i usługi konsumpcyjne, zgodnie z przyjętą klasyfikacją COICOP/HBS, wyróżnia się wydatki na 12 podstawowych grup potrzeb, tj. na: 1) żywność i napoje bezalkoholowe, 2) napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki, 3) odzież i obuwie, 4) użytkowanie mieszkania i nośniki energii, 5) wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, 6) zdrowie, 7) transport, 8) łączność, 9) rekreację i kulturę, 10) edukację, 11) restauracje i hotele, 12) inne towary i usługi (higiena osobista, przedmioty osobistego użytku, opieka socjalna, usługi ubezpieczeniowe). **Pozostałe wydatki** obejmują: podatki i inne opłaty na rzecz państwa i samorządów lokalnych, tj. podatki od nieruchomości, spadków i darowizn, posiadania psa, niektóre zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone m.in. od dochodów z własności, wynajmu i sprzedaży nieruchomości, cła, przekazane dary oraz inne rodzaje wydatków (obejmujące m.in. przegrane w grach liczbowych, hazardowych, kaucje, odszkodowania za wyrządzone szkody, zguby i straty pieniężne).

Pozycje **oszczędnościowe** po stronie rozchodowej składają się z: wpłaconych lokat (w tym zakupu papierów wartościowych), spłaconych pożyczek i kredytów, pożyczek pieniężnych udzielonych osobom prywatnym, dobrowolnych składek ubezpieczeniowych na życie oraz zakupu, remontu i modernizacji majątku rzeczowego (nieruchomości, środków trwałych użytkowanych w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie)¹⁵.

Będące atrybutem gospodarstwa domowego wspólne utrzymywanie się jego członków oznacza nie tylko wspólny majątek i budżet, lecz także wspólne podejmowanie decyzji dotyczących sposobu pozyskiwania i podziału środków finansowych niezbędnych do zaspokojenia potrzeb. Z przedstawionej klasyfikacji składników budżetu gospodarstwa domowego wynika, że środki te mogą pochodzić z wielu różnych źródeł, w tym m.in. z pracy najemnej, świadczeń społecznych, kredytów bankowych, pożyczek od osób prywatnych, darów lub posiadanego kapitału. Gospodarstwo domowe może powiększać swoje dochody w formie procentów od oszczędności i różnych papierów wartościowych oraz rent z tytułu dzierżawienia posiadanej ziemi lub posiadanych zasobów mieszkaniowych.

Chęć optymalizacji spożycia pobudza dążenie gospodarstw domowych do maksymalizacji dochodów. Swoboda wyboru w tym zakresie jest jednak ograniczona. Zdecydowana większość problemów decyzyjnych gospodarstwa domowego dotyczy wykorzystania posiadanych środków pieniężnych, tj. wyboru kierunków wydatków i wzajemnych proporcji między nimi. Działając w warunkach ograniczonych zasobów finansowych, gospodarstwo domowe nie może jednocześnie w pełni zaspokoić wszystkich wspólnych i indywidualnych potrzeb. Musi dokonać wyboru, które potrzeby, w jakiej kolejności i w jaki sposób zostaną zaspokojone, co w praktyce oznacza konieczność podziału środków pieniężnych między różne, często konkurujące ze sobą cele¹⁶. Końcowym etapem procesu decyzyjnego gospodarstwa domowego jest wybór określonych przedmiotów konsumpcji będących źródłem ko-

¹⁵ *Budżety gospodarstw domowych w 2009 r.*, jw., s. 18.

¹⁶ Najbardziej rozpowszechniona w literaturze jest hierarchia potrzeb człowieka opracowana przez A. Masłowa. Założeń tej teorii nie należy traktować schematycznie, że po zaspokojeniu potrzeby głodu pojawia się potrzeba bezpieczeństwa. Wszystkie potrzeby występują łącznie i równoległe, ale w danych warunkach i w danym czasie na plan pierwszy wysuwają się takie, a nie inne — zob. A. Masłow, *Teoria hierarchii potrzeb*, w: *Problemy osobowości i motywacji potrzeb w psychologii amerykańskiej*, oprac. J. Reykowski, PWN, Warszawa 1988, s. 28.

rzyści nabywcy, rozumianych w teorii marketingu jako użyteczność formy, czasu, miejsca i posiadania¹⁷.

Gospodarstwo domowe i jego finanse w konwencji organizacji

Istnieje wiele definicji **zarządzania** tzw. ogólnego oraz jego odmian funkcjonalnych. Według T. Pszczołowskiego, zarządzanie to działanie polegające na dysponowaniu zasobami¹⁸. Zdaniem B. Glińskiego, zarządzanie to działanie zmierzające do spowodowania funkcjonowania rzeczy, organizacji lub osób podległych zgodnie z celami zarządzającego¹⁹. R.W. Griffin definiuje zarządzanie jako zestaw działań (planowanie i podejmowanie decyzji, organizowanie, przewodzenie i kontrolowanie) skierowanych na zasoby organizacji w sposób sprawny i skuteczny²⁰. P.F. Drucker określa je jako podejmowanie działań dla osiągnięcia celów²¹. Pomijając inne ujęcia, warto przytoczyć określenie nawiązujące bezpośrednio do systemu organizacyjnego. Jest to definicja zarządzania zaproponowana przez F.E. Kasta i J.E. Rosenzweiga: „Zarządzanie jest procesem koordynowania zbiorowych wysiłków dla osiągnięcia celów organizacyjnych przez ludzi, przy wykorzystaniu techniki, w zorganizowanych strukturach, w oparciu o wyznaczone zadania”²².

Gospodarstwo domowe, podobnie jak każda instytucja czy przedsiębiorstwo, codziennie dokonuje wyborów, dysponuje środkami, wyznacza i osiąga cele. **Zarządzanie gospodarstwem domowym** można zdefiniować jako świadome i racjonalne podejmowanie decyzji o wyborze celów i koordynowanie wysiłków dla ich realizacji w ramach struktury organizacyjnej, w której funkcjonują jego członkowie.

Cele funkcjonowania gospodarstwa domowego i przedsiębiorstwa są odmienne. Należy zauważyć, że gospodarstwo domowe realizuje jednocześnie cele wspólne, tj. odnoszące się do wszystkich jego członków (np. posiadanie mieszkania) oraz jednostkowe, wynikające z indywidualnych potrzeb poszczególnych członków (np. urządzenie mieszkania, wyposażenie w dobra trwałego użytku, specyficzna dieta). Ostatecznym celem gospodarstwa domowego jest jak najlepsze zaspokojenie potrzeb (wspólnych i indywidualnych), podczas gdy celem działania przedsiębiorstwa jest osiągnięcie maksymalnego zysku z prowadzonej działalności produkcyjnej lub usługowej. Pozyskiwanie dochodów pieniężnych i zasobów materialowych przez gospodarstwo domowe jest środkiem i etapem realizacji celu ostatecznego.

Specyfika celu gospodarstwa domowego sprawia, że zarządzanie gospodarstwem domowym różni się od zarządzania przedsiębiorstwem. W gospodarstwie domowym występuje ściślejsze niż w przedsiębiorstwach powiązanie celów ogólnych z celami jednostkowymi. Stopień identyfikacji jednostek z organizacją jest tu wyjątkowo duży. W przypadku gospodarstw 1–2-osobowych są to cele tożsame. W przedsiębiorstwach zarządzaniem zajmuje się 1 osoba lub grupa wykwalifikowanych osób. W gospodarstwie domowym każdy osobiście pełni wszystkie funkcje pionu finansowego. W gospodarstwach domowych występuje najczęściej tylko jeden szczebel kierowniczy oraz cechuje je względna autonomia. W przeciwieństwie do większości pozostałych podmiotów gospodarczych, tj. przedsiębiorstw

¹⁷ Cz. Kos, J. Szwacka-Salmonowicz, *Marketing produktów żywnościowych*, PWRiL, Warszawa 1997, s. 10.

¹⁸ T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 288.

¹⁹ B. Gliński, *Mała encyklopedia ekonomiczna*, PWE, Warszawa 1974, s. 929.

²⁰ R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 6.

²¹ P.F. Drucker, *Praktyka zarządzania*, MT Biznes, Warszawa 2003, s. 20.

²² F.E. Kast, J.E. Rosenzweig, *Organization and Management. A System and Contingency Approach*, McGraw-Hill, New York 1979, s. 339.

czy jednostek administracji publicznej, nie podlegają one instytucjonalnie innym ośrodkom dyspozycji. Także powiązania poziome między gospodarstwami domowymi są luźne²³.

Prawa ekonomii są jednak identyczne dla wszystkich podmiotów, zarówno dla gospodarstwa domowego jak i przedsiębiorstwa, dla wielkiej firmy jak i domowego budżetu. Budżet gospodarstwa domowego podlega takim samym regułom jak budżet przedsiębiorstwa. Są wpływy, koszty stałe, wydatki na inwestycje i kredyty. Gospodarowanie może się zakończyć sukcesem, czyli przewagą wpływów nad kosztami, albo bankructwem. Sukces zależy nie od poziomu uzyskiwanych dochodów, ale od sposobu zarządzania nimi.

Według D. i S. Kornik: „Zarządzanie finansami (...) polega na podejmowaniu decyzji, skąd i w jaki sposób pozyskiwać przychody pieniężne oraz na jakie kierunki przeznaczyć i w jakich formach wydatkować nagromadzone zasoby finansowe, aby w możliwie najpełniejszy sposób realizować cele danego podmiotu”²⁴. Opierając się na tym stwierdzeniu, **zarządzanie finansami przez gospodarstwo domowe** można interpretować jako ogół działań członków gospodarstwa domowego związanych z pozyskiwaniem środków finansowych oraz ich wydatkowaniem zgodnie z przyjętymi celami gospodarstwa.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się cztery **etapy procesu zarządzania**: 1) planowanie, 2) organizowanie, 3) motywowanie, 4) kontrolowanie. Są to czynności niezbędne, aby kierować organizacją, rozwijać ją i jak najlepiej realizować jej cele. Umownie nazywa się je funkcjami, a rozpatrywanie zarządzania z punktu widzenia wykonywania tych czynności — funkcjonalnym punktem widzenia na zarządzanie²⁵. Rozpatrując gospodarstwo domowe w konwencji organizacji, można przyjąć, że zarządzanie nim polega na planowaniu, organizowaniu, motywowaniu i kontrolowaniu czynności wykonywanych przez jego członków w obrębie dwóch układów instytucjonalnych, tj. w gospodarstwie domowym i na rynku. Analogiczne fazy (tj. planowanie, organizowanie, motywowanie i kontrolowanie) można wyróżnić w zarządzaniu finansami przez gospodarstwo domowe, zarówno w rachunku dochodów jak i wydatków.

Istota klasycznych etapów procesu zarządzania jest szczegółowo omówiona w literaturze przedmiotu²⁶, dlatego ograniczymy się tylko do kilku uwag. Planowanie obejmuje definiowanie celów, ustalanie strategii, opracowanie planów częściowych do koordynacji czynności. W procesie organizowania ustala się, co należy robić, jak to zrobić i kto ma to zrobić. Motywowanie to kierowanie wszystkimi zainteresowanymi, stymulowanie do działania, rozstrzyganie konfliktów. Kontrolowanie obejmuje monitorowanie czynności oraz podjęcie działań korygujących, jeśli nie są one wykonywane zgodnie z planem²⁷.

Budżet gospodarstwa domowego może być planem finansowym *ex ante*, gdy zestawienie dochodów i wydatków dotyczy okresu przyszłego, lub *ex post*, kiedy dotyczy okresu przeszłego. Dzięki planowaniu budżetu gospodarstwo domowe zyskuje świadomość i wiedzę o swojej sytuacji finansowej.

Aby planowanie dawało poczucie bezpieczeństwa, chroniło przed deficytem, a wyniki były rzetelne, należy uwzględnić wszystkie pozycje dochodów i wydatków w czasie oraz źródła ich pochodzenia (praca najemna, świadczenia społeczne, działalność na własny rachunek, własność, wynajem, kredyty w systemie bankowym itp.). Niezbędny jest szacunek

²³ K. Gutkowska, I. Ozimek, W. Laskowski, *Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, SGGW, Warszawa 2001, s. 28–29.

²⁴ D. Kornik, S. Kornik, *Podstawy finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 67.

²⁵ Klasyczne funkcje zarządzania wyróżnił po raz pierwszy H. Fayol — zob. H. Buk, *Nowoczesne zarządzanie finansami. Planowanie i kontrola*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 1–2.

²⁶ Zob. Cz. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, jw., s. 139–158; A. Wajda, *Organizacja i zarządzanie*, PWE, Warszawa 2003, s. 94–98; J. Zieleniewski, *Organizacja i zarządzanie*, PWN, Warszawa 1981, s. 477; K. Żelazna, *Zarządzanie zasobami wiejskich gospodarstw domowych*, SGGW, Warszawa 2000, s. 46–69.

²⁷ B. Kaczmarek, Cz. Sikorski, *Podstawy zarządzania. Zachowania organizacyjne*, jw., s. 37–39.

dochodów bieżących i przyszłych, w tym stałych i zmiennych, w wymiarze nominalnym i realnym. Ważna jest także identyfikacja czynników kształtujących ich poziom i strukturę.

Planowanie całkowitej wysokości dochodów w gospodarstwie domowym to stosunkowo prosta kalkulacja, ponieważ na dochody większości gospodarstw domowych składają się głównie wynagrodzenia oraz emerytury i renty zasilające domowe budżety w regularnych odstępach czasu. Bardziej skomplikowana sytuacja jest w przypadku gospodarstw utrzymujących się z pracy na własny rachunek, których dochody mogą się zmieniać w różnych okresach lub występować sezonowo. Znacznie trudniejszą kalkulację stanowią wydatki, ponieważ są zmienne i zależą od indywidualnych wyborów.

W planie domowego budżetu „szkielet” wydatków powinien uwzględniać wszystkie podstawowe kategorie wydatków i kwoty przewidziane na ich realizację. Podobnie jak w przypadku dochodów, konieczny jest podział wydatków na niezbędne, luksusowe i tzw. okazjonalne. Należy wyodrębnić wydatki stałe, stanowiące „sztywną pozycję” w budżecie rodziny, i wydatki zmienne. Rachunek wydatków, tak jak dochodów, powinien być prowadzony w ujęciu nominalnym, tj. w cenach bieżących i w ujęciu realnym, czyli w cenach stałych.

Dzięki planowaniu budżetu gospodarstwa domowe zyskują świadomość i wiedzę o swojej sytuacji finansowej, mogą lepiej poznać swoje zwyczaje dotyczące wydawania pieniędzy, jak również okresowo dokonywać pewnych optymalizacji. Planowanie, aby spełniło swoje zadanie, nie może być czynnością jednorazową. Zmiany sytuacji demograficznej i zawodowej oraz towarzyszące im zmiany oczekiwań i aspiracji członków gospodarstwa domowego, zmiany podaży i cen towarów oraz usług wymagają ciągłych nowelizacji budżetu. Systematyczne planowanie pozwala gospodarstwu domowemu odnaleźć równowagę finansową. Domowe finanse powinny być monitorowane przez cały czas. Należy śledzić wpływy, sprawdzać ceny i ofertę produktową. Jest to niezbędne, aby wiedzieć, gdzie mogą się pojawić szanse i zagrożenia. Motywowanie wiąże się z „dyscyplinowaniem” członków gospodarstwa domowego oraz formułowaniem oczekiwań w stosunku do poszczególnych osób i pełnionych przez nie ról organizacyjnych w gospodarstwie. Kontrolowanie w zarządzaniu domowymi finansami ma znaczenie przede wszystkim jako źródło informacji będących podstawą racjonalnych decyzji finansowych. Porównanie tego, co zostało zrealizowane, z planem jest najlepszym sposobem przeciwdziałania deficytowi w domowym budżecie.

Podstawowym kryterium sprawności zarządzania domowym budżetem jest budowa **równowagi między dochodami a wydatkami**. Równowaga nie może polegać na wydawaniu wszystkich posiadanych środków. Należy ją rozumieć jako zdolność gospodarstwa domowego do realizacji bieżących wydatków, spłacenia zadłużeń i systematycznego budowania oszczędności. Posiadanie oszczędności chroni przed niespodziewanymi wydatkami oraz zapewnia stabilność finansową w krótkim i w dłuższym okresie. Zdolność do regulowania wszystkich bieżących zobowiązań jest warunkiem utrzymania tzw. płynności finansowej gospodarstwa domowego, której przejściowa utrata nazywana jest deficytem, a trwała jest równoznaczna z upadłością.

Z badań polskich gospodarstw domowych przeprowadzonych przez TNS OBOP wynika, że prawie 80% polskich gospodarstw domowych nie planuje regularnie domowych finansów²⁸. Większość nigdy lub prawie nigdy nie poświęca czasu na zaplanowanie poważnych

²⁸ Badanie TNS OBOP pt. *Planowanie budżetów domowych oraz podejmowanie ważnych decyzji finansowych* zostało przeprowadzone w październiku 2006 r. metodą CATI na celowej próbie 1000 osób — głów gospodarstw domowych liczących przynajmniej dwie osoby. Celem badania była identyfikacja postaw, opinii i zachowań Polaków w zakresie planowania budżetów domowych i podejmowania ważnych decyzji finansowych. Badania wykazały, że tylko ok. 25% badanych regularnie planuje domowy budżet. Rocznych planów budżetowych w ogóle nie robi 60% badanych, a 53% rzadko lub nigdy nie planuje z wyprzedzeniem poważniejszych wydatków.

inwestycji i nawet większe zakupy robi w sposób nieprzemyślany. Brakuje samodyscypliny, systematyczności i strategicznego podejścia do zarządzania domowym budżetem. Sytuację taką można wytłumaczyć brakiem stosownej wiedzy ekonomicznej oraz istniejącym od pokoleń brakiem racjonalnych zachowań w zakresie zarządzania domowymi finansami.

W latach 2008–2010 powstało w Polsce wiele internetowych serwisów i programów komputerowych wspierających prowadzenie domowego budżetu, edukujących gospodarstwa domowe w zakresie wiedzy finansowej przydatnej w codziennym życiu i pomocnej w podejmowaniu świadomych i odpowiedzialnych decyzji na co dzień.

Umiejętność zarządzania domowym budżetem jest coraz bardziej doceniana, gdyż daje gospodarstwu domowemu poczucie bezpieczeństwa i gwarantuje ciągłość jego istnienia.

Summary

In her article, the author presented the subject matters of budget management by households, which are the main entities functioning in the sphere of consumption. The basic criterion of household budget management efficacy is construction of the balance between household's income and expenditure. Breach of the balance may lead to household's insolvency and bankruptcy, which have been noted in many countries in the years 2008-2009.

Резюме

В статье автор представляет вопросы управления бюджетом домохозяйствами, которые являются основными субъектами, функционирующими в сфере потребления. Основным критерием эффективности управления домашним бюджетом является создание равновесия между доходами и расходами домохозяйства. Нарушение этого равновесия может вести к несостоятельности и банкротству домохозяйства, что было отмечено во многих странах в 2008-2009 гг.

DANUTA MLCZEWSKA

Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania — Warszawa

Przedsiębiorstwa rynkowe — geneza i rozwój

Uwagi wstępne

Istocie i genezie przedsiębiorstwa, będącego ważną organizacją systemu gospodarczego, wiele uwagi poświęcają różne dyscypliny naukowe, w tym również ekonomia (a zwłaszcza mikroekonomia), nauki o zarządzaniu czy psychologia. Ich przedstawiciele zajmują się prezentacją i analizą przejawów, celów oraz funkcji przedsiębiorstwa, jego zachowań, sposobów podejmowania decyzji gospodarczych, form komunikowania się z otoczeniem, pozycji